

JOANNA DUDEK-KLIMIUK*

FORMER AND CONTEMPORARY THREATS TO HISTORIC GARDENS

DAWNE I WSPÓŁCZESNE ZAGROŻENIA ZIELENI ZABYTKOWEJ

Abstract

In this paper, the comparison of former and contemporary threats to the value of historic gardens has been carried out. The analysis was based upon the publication of Majdecki, dating back to the 80s and 90s of the 20th c., being treated as a reference to the currently observed negative practices. In this article, verification of the earlier classification of phenomena, constituting a threat to the historic gardens, was suggested. Observations by the authors and scientific publications from the recent ten years have been adopted as the basis for conclusions and syntheses.

Keywords: legal protection, project drawbacks, execution errors, financing of conservation work

Streszczenie

W artykule przedstawiono porównanie dawnych i współczesnych zagrożeń dla wartości zabytkowych założeń ogrodowych. Analizę oparto na publikacji Majdeckiego z lat 80. i 90. XX w., traktowanej jako opracowanie stanowiące odniesienie do współcześnie obserwowanych negatywnych praktyk. W artykule zaproponowano weryfikację wcześniejszej klasyfikacji zjawisk zagrażających zabytkowej zieleni. Za podstawę wniosków i syntez służyły własne obserwacje autorki oraz publikacje naukowe z ostatnich dziesięciu lat.

Słowa kluczowe: ochrona prawna, błędy projektowe, błędy wykonawcze, finansowanie prac konserwatorskich

* PhD. Eng. Joanna Dudek-Klimiuk, Department of Landscape Architecture, Faculty of Horticulture, Biotechnology and Landscape Architecture, Warsaw University of Life Sciences.

1. Introduction

Parks and historic gardens as being created partially natural and partially cultural are constantly subject to various pressures and threats. Part of them may be defined as “general” threats, that is, such as ones which always occur, irrespectively of the time, value of the object, situation on geographic or political map and which result from the specificity of historic gardens. In spite of natural “raw material”, they all are created and “artificially” maintained objects, the existence of which is permanently dependent on human hands. The species composition, arrangement, esthetic values require constant, continuous and systematic care and its lack leads to unavoidable degradation or even complete decay. Part of the discussed threats may be called as “event-type” threats, i.e. being independent of the moment of history and type of park; they often include calamities, disasters etc. The general threats may be opposed to the “cultural-economic” dangers which are strictly related to the specified stage of social development and are specific of the mentioned stage and result from the constantly proceeding social and cultural changes, or from the technological and economical development (contamination of environment, pressure from building sector, changes in styles and fashions, varying level of cultural awareness of society).

The presented paper is an attempt at comparing the most important threats which were observed and described during the eighties and the nineties of the 20th century and the contemporary situation. Scientific publications and personal observation by the author constitutes the basis for the following conclusions and syntheses.

2. The threats, as occurring and identified in the eighties of the 20th century

The initial point for considerations regarding the changes of threats to parks and historic gardens which have occurred during the past 25 years came from the publication of Longin Majdecki (1993) where we find the chapter entitled *Symptoms of degradation of gardens and types of conservation work*. It concerns *de facto* the reasons for destruction of the objects composed of green areas and not the image of the destruction. The presented material is a development of the subchapter *Reasons for destruction of historic gardens*, as being published earlier in the 2nd edition of *History of garden art* (Majdecki 1978). Even the preliminary reading of both the cited texts shows that the author analyzed the problem thoroughly; it was undoubtedly based upon his own observations and experience. Both publications were separated by the period of more than ten years during which the author supplemented the earlier outlined problems, made their presentation more detailed and grouped their reasons. The earlier version contained six distinguished types of threats, including a short discussion. It included also such causes of destruction of garden tissue as the effect of time, lack of conservator’s care, change of natural conditions, changes in artistic directions, defective management and calamities (system of threats cited after Majdecki). In the second publication, the list of threats was considerably extended, by up to twenty two items. It is significant that the mentioned reasons were classified into three main groups; the division was partially based upon the criterion of location of their source, so they were divided into external and internal ones; the third group included the reasons having a general nature (being not subject to the above indicated criterion).

The list of general reasons, i.e. those which are independent of the time and place (they may occur unexpectedly, most frequently independently from human activity) has been extended in a small degree. The earlier mentioned reasons such as destructive effect of time on historic vegetal substance¹ and park architectonic-constructional elements, calamities, caused by effect of basic elements and wars, changes in artistic directions² have been supplemented with a completely new threat – “development of conservation theory”. Actually, it is not a sufficiently univocal presentation of the problem as the progress in development of conservation theory and practice is not, *per se*, a threat although the evolution of conservation activity and methods for the protection of relics were, especially in older times, the reasons for much of the destruction and loss (especially in situation of stylistic accumulation of historic objects under restoration); on the contrary, the lack of knowledge of theory and backgrounds for conservation work have constituted a basic threat.

The second group of threats included the reasons being specified as external ones, i.e. such threats, the source of which is found outside the borders of the monuments. Majdecki perceived such threats especially in great-scale industrial contamination of the environment³ and in the changes, occurring in the method of utilizing the territories. He stressed especially the meaning of the changes, affecting the loss of landscape values, due to territories being adjacent to the historic objects and by this (directly or indirectly) – the closure of old openings and loss of viewing possibilities; he emphasized also a negative effect of the introduction of disharmonious elements into space of historical panoramas, being unfit in respect of form, scale or function in relation to former and historic method of their management⁴ (Ill. 1).

The last group of threats to the value of historic parks and gardens covers the threats, the source of which is situated within their borders; therefore, they have been called internal reasons. It is a very wide group of factors, leading to destruction of the gardens. There has been distinguished twelve reasons, i.e. more than half of those, listed by the author. We should mention that it is the group with distinctly outlined internal division into the reasons, the source of which consists in the errors on the decision-making – designing level, and the reasons, resulting from the improper method of utilizing the territory. The first sub-group includes defects of implementation (choice of materials not adjusted to habitat conditions), excessive intensity of

¹ It concerns first of all natural process of passing away; growth, maturation and dying off, characteristic of all living organisms and the related succession.

² The mentioned changes concern first of all the existing and varying fashions, and by this, the occurring threats to older objects which may seem to be unattractive at the given moment due to their “old fashioned” nature. It is the problem which appears also in the context of binding legislation as according to the provisions of *The Law on protection of historic objects and on care of historic objects*, it is required to have a long time distance (i.e. recognizing the object as a creation of the past epoch) in order to recognize the object as the historic one and by this, to cover it with legal protection.

³ We will find here such elements, constituting a threat to the historic values of park objects such as air contamination, water contamination and drawbacks of water management; first of all decline of the level of ground waters (Majdecki 1993). As compared to the earlier elaboration (Majdecki 1978), we may see that apart from the changes in natural conditions, the remaining threats were not perceived by the author.

⁴ The discussed problem was discussed in three successive items: effect of economic activity (changes in the destination of agricultural land with the aim to utilize it for non-agricultural, industrial purposes), development of municipal infrastructure and conditions of local spatial management – natural changes, changes in landscape context, lack of adaptation of the scale of new objects (Majdecki 1993).

utilization, defective management (bad decisions when choosing new functions for the object under adaptation of management having a wasteful character), secondary divisions of the property (different users, artificial spatial and functional divisions of the former spatial unit). The second group includes the reasons of threats, resulting from inappropriate care and maintenance of the object – lack of conservator’s care (lack of appropriate operations which support artificial vegetal composition, existing only due to human intervention), contamination of water and soil, changes in soil conditions and water relations, improper utilization of the territory surrounding trees, biotic threats and harm caused by erosion.

3. Contemporary threats and their reasons

Protection and conservation of historic garden objects by Majdecki was published more than 20 years ago. A lot of things have changed since then, the political system has also changed and consequently, legal situations and economic conditions, as well. Unfortunately, new types of threats to historic green areas have emerged. From among earlier identified threats, the distribution of accents, or intensity of their incidence as well as the importance have been also subjected to changes. Due to their unchangeable nature, the “general” reasons have remained; on the other hand, the social-economic realities have also changed, therefore, the range of threats from the “culture-economic” group has been changed. It should be mentioned that in respect to their systematics, as elaborated by Majdecki, the author of the presented paper suggests to exclude the general threats which result from the changes in artistic trends and lack of respect for conservation standards and principles because they are directly related to the cultural-social changes.

At present, the errors in financing conservation and maintenance work constitute one of major threats to parks and gardens, including especially the historic objects which due to their specificity are more sensitive than their contemporary equivalents. Mistakes and drawbacks appear at each stage of the process, beginning from the preparatory stage⁵ which often becomes a superficial analysis of commonly known source materials, which often cannot be defined as conservation studies⁶. It may be mentioned that the bad quality of the prepared material for analyses and design work could be caused by few reasons – lack of knowledge of the

⁵ Theoretical backgrounds for correct conservation procedures result, *inter alia*, from binding legal acts (especially from the Law on protection of monuments and care of monuments, dated 23 July 2003, with later amendments) and adopted international documents (International Card of Historic Gardens – the so-called Firenze Card). The mentioned documents specify, *inter alia*, the range of indispensable operations and sequence of proceeding when undertaking conservation work. Unfortunately, in practice, we deal – as early as in the preliminary stage, i.e. formulation of conservation recommendations – with the insufficient recognition of the object what, in consequence, may lead to pseudo-historic creations, being unacceptable for historic objects and by this, to “adulteration” of history and loss of true values of the object (the problem was more precisely discussed by Stachańczyk 2010).

⁶ The conservation studies are understood as: gathering of complete knowledge on the object, using the research workshop of humanistic, natural and technical sciences and specialist conservation work, with the preference for the non-destructive methods. The mentioned studies are aimed at identification of the object, recognition of history and function, performance of formal and stylistic analysis, recognition of symbolic, importance and values (past and present), recognition and documentation of technical construction, used materials and employed technologies, eventual transformations, determination of preservation state and formulation of conservator’s diagnosis (Rouba 2008).

specificity of the work what is most frequently connected with a low level of the appropriate education or/and vocational experience; lack of financial means allowing reliable searches for source materials, or limited period of time for their implementation. All of the mentioned factors often result from the adopted method for the performer of the design work – public tenders and here, especially due to common domination of one criterion: minimization of costs. The successive consequence of binding tender procedure is universally observed as giving up or meaningful limitation of author's supervision of the project's implementation. Various types of design errors are further committed; they result often from bad decisions of the objects adaptation – which endanger its authenticity and widely understood integrity of the object (esthetic and technical) as well as from a wish of excessive unsuitable decoration of the site e.g. via introduction of embellishments in a form of trees and shrubs of different colors and species⁷. Good adaptations utilize elements of modernization in a moderate way, revealing the concern for preservation of historic substance. New function of the object must consider its nature, qualities of materials and specificities of the whole structure and to maintain the most important properties (essence) deciding on the individuality, unrepeatability of the object and determining its value. The design errors include also divergence from historical traditions in respect of material choice, including the vegetal ones. Such procedures stand obviously in contradiction with the obligatory principles of conservation procedures.

The date of performing the work or/and time of the project's implementation, as being appointed by financial institutions is another threat, connected with the way of financing the undertaking. Additional funds, as obtained by self-governing organizations or individual investors (most frequently within the frames of the EU funds) are undoubtedly a great chance granted to each object but they may also become a road to destruction and a threat to its authenticity. The conditions which have to be satisfied by investors, including the time of the complete utilization of the funds, do not consider the necessity of dividing the work into stages. We should remember that “revalorization is not a single-season investment (...), it must last for few years. It is a process and not a single act” (Stachańczyk 2010). The best known example in recent years, where such errors were committed, includes the implementation of the project for revalorization of the Krasiński Garden in Warsaw where, in spite of the earlier provisions on the application of the stages during the work, the decision on one-stage renovation of the park was undertaken due to financial pressure. Acting in a hurry helped neither in social reception of the discussed work, nor in professional assessment of value of particular elements of the park. It is worth to mentioning the problem of ignoring other natural values of the park apart from vegetal ones and the lack of reliable recognition of value of the trees and shrubs in the park. Similarly, the tree clearance in old, neglected parks should be carried out in many stages. It happens often that in the sake of treatment of the territory from self-sown trees which are concentrated in the park, the removal of a great number of the growing trees is suggested⁸.

⁷ The example of such procedure was described *inter alia* by K. Rostański, referring to the project of revalorization of the surrounding of hunting lodge in Promnice, being adapted into hotel where many blooming shrubs and hedges were introduced to the object, having a character of forest hunting seat (Rostański 1998).

⁸ One of such examples is the territory in Łowicz which was adapted into the public park. Within the limits of the present Park Błonie, 1144 trees were found in 2008; the authors of the project anticipated a single cutting out of 486 trees (almost half of them). According to the comment to the earlier project of tree management, such procedure might have a negative effect on the remaining trees and shrubs (apart from social and psychological consequences): “it should be remembered that removal of the trees from the territory of park should

Another threat, first of all, to the vegetal layer of parks, includes incorrectly conducted care operations and errors in implementation/performance, as committed during the run of conservation work. Once, the complete abandonment of care operations (due to lack of financial means) was the greatest threat to the park's value; it resulted in slow fading away of the park's composition and deformation of its elements. At present, we may observe more frequently the consequences of incorrect care of the plants what results in their deformation and in extreme situations – in the dying of old trees. One of the examples of such procedures includes Park in Żelazowa Wola. Since the period of 2008-2010 when a combined conservation work was conducted at the discussed territory (and the mistakes were committed), we have observed the gradual dying of old trees⁹. In this case, the incorrect implementation of work (lack of imagination, knowledge, perhaps also an attempt to save money) which caused the dying off and later loss of valuable trees and moreover, in the park which once played an important role in the arboretum (III. 2).

Regarding the territories of historic parks, where the old trees are the main component of the plant composition, the modernization work still becomes the frequent reason for the deterioration of their health state; it includes also rebuilding of communication system (changes and supplementations of the network of roads and parking places, exchange of their surface) and the modernization of the park infrastructure (supplementation and installation of the lights in the park, construction of irrigation installations). The attempts to improve the comfort of utilization and increase the possibilities of the object, which are ill-considered or ill-conducted, lead often to destruction of root systems of the trees and can be the reason for dying of plants¹⁰.

Development of road infrastructure also becomes a reason for destruction of other historic element of landscape such as alleys. For the sake of the safety of road users, beautiful alleys, ageless signs of the culture and the spirit of the site are too frequently cut out.

“For centuries, stagnation, neglect and lack of the means for repair work and investment have constituted a threat to the residences, surrounding parks and gardens and farm premises. During the nineties of the 20th century, it was revealed that the spontaneous economic development in the

be conducted successively during few years. Such solution is justified mainly by natural aspects. Sudden and radical exposure of the trees which will remain at the territory may lead to many disturbances in their growth, including drying off and appearance of scalding wounds on the stems (Borowski 2008).

⁹ In 2013, the Fryderyk Chopin National Institute (the present user of the park) ordered the performance of expertise in order to indicate the reasons for deterioration of the state of the trees. On the grounds of the preliminary observations and analyses, many reasons for dying of the trees were excluded e.g. incidence of fungal and bacterial diseases, physiological diseases or lowering of ground waters. Further observations showed that the reasons should be searched in physical changes of soil properties, and in particular – lowering of the level of ground (from several cm to 70 cm), with the use of material of the high density and considerable increase of the level of soil humidity (application of the irrigating installations): “The conclusion, which indicates to bringing of the layer of clay (silt) material as the cause of dying of the trees, is also supported by the observation concerning the species which were not affected by the discussed dying off. The riverside trees such as Caucasian wingnut (*Pterocarya fraxinifolia*) or Chinese redwood (*Metasequoia glyptostroboides*) although are living at the same area as dying oaks and spruces, do not reveal any symptoms of weakening. Both the mentioned species, although derive from completely different geographic regions, they are adapted to periodical coverage of upper layer of soils by river silts” (Borowski 2013). The preliminary diagnosis concerning the reasons for dying of the trees in the park in Żelazowa Wola has been confirmed by the detailed examination of the soil.

¹⁰ See also: B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszewicz, *The selected aspects of the effect of technical work on the state of trees in historic parks*, “Annals of Polish Dendrology Society”, no. 60, Warsaw 2012, pp. 77-83.

surrounding of the historic objects could be equally dangerous. We understood a tremendous investment pressure on their value, giving a chance to their strengthening or bringing a new wave of threats with dynamic characteristics” (Jaskanis, Szpanowski 2008). The discussed phenomenon may result in destruction of the surrounding historic assembly, often constituting its old integral part; to-day, in consequence of post-war appropriations of land and divisions of property and the territories, being found simultaneously in many hands. Under such situation, it is easy to trigger a conflict of interests – “a conflict between the public’s good and the striving of numerous groups to fulfill their own interest” (Jaskanis, Szpanowski 2008). Parks, gardens and green areas, being found in the centers of cities as support of natural environment are dominated by the elements of the urban tissue and are subject to a very strong pressure by the building and construction sector (urban building pressure); they are often unusually attractive sites for building. In the situation when they are legally recognized as historic places, they seldom become the subject of interest of developers in Polish conditions; more frequently, within the frames of the so-called revitalization and modernization, they are transformed into very intensively utilized parks, with over invested, excessively developed functions (most frequently, they become playgrounds and cafeterias). It is also a symptom of urbane pressure. The legal status of the site is also important. In case of private property, the infringement of significant values of the park value takes place more often whereas it happens more seldom in the cases when a given territory belongs to public property¹¹. The situation is different when the protection covers “only” single trees; we meet then the situation of “literal” approach to protection of the tree-object – it is reflected in the designing of buildings too close to such object and sometimes, even surrounding historic trees, within the minimal distance; it is an obvious threat to life and growth of the tree.

A completely different problem is connected with the “excess” of legal protection, i.e. overlapping of different protection forms on the same area which are referred to natural values as well as cultural ones. Such situations often lead to conflict of interests. Parks are a part of culture, the duration of which is determined by systematic care, keeping the plants and their compositions in the intentional scale and order – such is the perception of parks which are covered by virtue of the *Act on protection of monuments and care of monuments*. On the other hand, the purpose of nature protection is to maintain and restore the natural equilibrium. The above mentioned situation represents two extreme approaches which are difficult to reconcile. We have some objects of the discussed type within the territory of the capital city of Warsaw itself – the Park in Morysin¹² and the Natoliński Park¹³ are the most distinct and

¹¹ The reasons for such situation are different but one of the major ones includes over-interpretation of the property right which always leads to implementation of author’s “creations” of private investors, expressing their own ambitions and tastes which do not always agree with the adopted principles and conservation theories.

¹² Park in Morysin was enrolled in the Register of Historic Objects in 1973 (registration no. 6401); in 1994 it was included into the borders of Monument of History (Ordinance of the President of the Republic of Poland, dated September, 8, 1994 on recognition as monument of history of Warsaw – historical assembly of the City together with the Royal | Tract and Wilanów residence; Monitor of Poland of 1994, no 50, item 423); two years later, in 1996 (Ordinance of the Minister of Environmental Protection, Natural Resources and Forestry, dated 14 June 1996, M.P. no 42, item 409), the Park was recognized as nature reserve established with the aim “to preserve – due to scientific, didactic and historical reasons – a fragment of the Vistula river valley together with the preserved part of riverside forests, with numerous historic trees and abundant fauna and flora”.

¹³ Eastern part of the Natoliński Park, under the name of Natoliński Forest, was recognized as reserve of nature in 1991 (Ordinance of the Minister of Environmental protection, Natural Resources and Forestry, dated October 9, 1991, No 38 item 273) and since 1965, it has been protected as historic object *via* the entry in the register of Historic Objects (registration number 647/1-647/12 dated 1.07.1965).

best known examples (Ill. 3). The greatest problem consists in maintaining historic objects located in the territory of established reserves of nature, making them available to the society and preventing the complete loss of elements of park composition (Szpanowski 2006).

Conflict between the protection of natural and cultural values may occur also in the case when the attempts are undertaken with the aim to restore historical openings and landscape links. The trees become the subject of dispute; they are often self-sown trees of large size.

4. Summing up

When analyzing the contemporary threats to values of historic parks, we should notice the distinctly new problems which are connected, first of all, with financing of conservation work, with urban building pressure, quite large freedom of decision-making by private investors in respect to the adopted design solutions, lack of sensitivity of the users of parks and replacement of conservation knowledge and principles by ill-understood principles of economy. It has been revealed that lack of financial means as well as their excess may become a threat to the correct existence of parks and the excessively developed sense of property right may cause a threat to their historic value. Similarly, “excess of protection” may lead to conflict of interests; due to different goals and priorities of different forms of protection, established for the same area, it may become a source of threat to historic object. At present, the discussed issues constitute the key problems; they are significant as they are new and incompletely recognized and the effective methods for counteracting the discussed threats have yet to be developed.

Ill. 1. English-Chinese Garden of the Park in Wilanów – sight opening from under the Chinese summer house towards the Roman Bridge. Destructive effect which was caused by the changes in the way and utilization of the neighbouring territories (photo by J. Dudek-Klimiuk 2015)

Il. 1. Ogród angielsko-chiński Parku w Wilanowie – otwarcie widokowe spod Altany Chińskiej w kierunku Mostu Rzymskiego. Destrakcyjny wpływ, jaki niosą zmiany w sposobie użytkowania sąsiadujących z założeniem terenów (fot. J. Dudek-Klimiuk 2015)

III. 2. Park in Żelazowa Wola. Root system of spruce around which the level of soil has considerably risen during the run of conservation work; which has caused dying of the tree (photo by J. Borowski 2012)

II. 2. Park w Żelazowej Woli. System korzeniowy świerka, wokół którego w trakcie prac konserwatorskich znacząco podniesiono poziom gleby, co spowodowało obumarcie drzewa (fot. J. Borowski 2012)

a)

b)

III. 3. Fading away of the park composition at lower part of the Natoliński Park – protection of natural and cultural values: a) *Natolin*; oil painting by Christian Breslauer (1847); © Copyright by Wilczyński Krzysztof, the collection of the National Museum in Warsaw; b) The main park interior, status in 2008 (photo by J. Dudek-Klimiuk)

II. 3. Zatarcie kompozycji parkowej w dolnej części Parku Natolińskiego – ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych: a) *Natolin*, obraz olejny Christiana Breslauera (1852); © Krzysztof Wilczyński, Muzeum Narodowe w Warszawie (nr inw. MP 5132 MNW); b) Główne wnętrze parkowe (fot. J. Dudek-Klimiuk 2008)

References

- [1] Borowski J., *Weryfikacja proponowanej przez projektanta listy drzew przeznaczonych do usunięcia z terenu nowo projektowanego parku Błonie w Łowiczu*, printed copy of the expert's opinion, performer at the instructions of Municipal Office of Łowicz in July 2008.
 - [2] Borowski J., *Ekspertyza stanu i przyczyny zamierania drzew w parku w Żelazowej Woli*, printed copy of expertise, performer in February 2013.
 - [3] Fortuna-Antoszkiewicz B., Łukaszewicz J., *Wybrane aspekty oddziaływania prac technicznych na kondycję drzew w parkach zabytkowych*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, nr 60, Warszawa 2012, pp. 77-83.
 - [4] Jaskanis P., Szpanowski P., *O potrzebie strategii zarządzania historyczną rezydencją – przypadek wilanowski*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 23, Warszawa 2008, pp. 139-143.
 - [5] Majdecki L., *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1978.
 - [6] Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założen ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
 - [7] Rostański K., *Rewaloryzacja otoczenia zameczku myśliwskiego w Promnicach – konflikt tradycji miejsca i współczesnych potrzeb*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1998.
 - [8] Rouba B.J., *Projektowanie konserwatorskie*, „Ochrona Zabytków”, nr 1, Warszawa 2008, pp. 57-78.
 - [9] Stachańczyk R., *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów*, „Kurier Konserwatorski”, nr 7, Warszawa 2010, pp. 43-50.
 - [10] Szpanowski P., *Zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym otoczenia rezydencji wilanowskiej*, „Przyroda i miasto”, t. VIII, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2006.
 - [11] <http://crfop.gdos.gov.pl> [access: 01.09.2014].
 - [12] <http://www.nid.pl> [access: 01.09.2014].
-

1. Wprowadzenie

Parki i ogrody zabytkowe, jako twory po części – natury, a po części – kultury, stale podlegają różnorodnym presjom i zagrożeniom. Część z nich możemy określić jako zagrożenia „ogólne”, czyli takie, które występują zawsze, niezależnie od czasu, wartości obiektu, usytuowania na mapie geograficznej czy politycznej, a wynikają ze specyfiki zabytków ogrodowych. Wszystkie bowiem, pomimo naturalnego tworzywa, są obiektami powstałymi i utrzymywanymi „sztucznie”, których byt trwale zależy od „ręki ludzkiej”. Skład gatunkowy, kompozycja, walory estetyczne – wymagają ustawicznej, ciągłej i systematycznej pielęgnacji, a jej brak prowadzi do nieuchronnej degradacji parku, a nawet do jego całkowitej zagłady. Część tych zagrożeń to zagrożenia „punktowe”, czyli niezależne od momentu historycznego i rodzaju parku; często mają charakter zdarzenia (klęski, katastrofy). Zagrożenia ogólne można z kolei przeciwstawić innym – „kulturowo-gospodarczym”, które są ściśle

związane z określonym etapem rozwoju społecznego, często nawet ten etap charakteryzują, a wynikają ze stale postępujących zmian społecznych i kulturowych czy też z rozwoju techniki oraz gospodarki (zanieczyszczenia środowiska, presji budowlanej, zmiany stylów i mód, zmieniającego się poziomu świadomości kulturowej społeczeństwa).

Artykuł jest próbą porównania najważniejszych zagrożeń, jakie obserwowano i opisywano na przełomie lat 80. i 90. XX w., ze stanem współczesnym. Za podstawę dla wniosków i syntez służyły publikacje naukowe oraz własne obserwacje autorki.

2. Zagrożenia występujące i zidentyfikowane w latach 80. XX w.

Punktem wyjścia do rozważań nad zmianami zagrożeń dla parków i ogrodów zabytkowych, jakie nastąpiły w ostatnich 25 latach, jest publikacja Longina Majdeckiego (1993), w której znajdziemy rozdział *Przejawy zniszczeń ogrodów i rodzaje działań konserwatorskich*. Dotyczy on *de facto* przyczyn zniszczeń obiektów komponowanej zieleni, a nie obrazu zniszczeń. Przedstawiony tam materiał jest rozwinięciem wcześniej publikowanego w drugim wydaniu *Historii sztuki ogrodowej* podrozdziału *Przyczyny niszczenia ogrodów zabytkowych* (Majdecki 1978). Już wstępna lektura obydwu tekstów pokazuje, iż autor poddał ten problem wnikliwej analizie, opartej niewątpliwie na własnych obserwacjach i doświadczeniu. Obydwie publikacje dzieli ponad dekada, w czasie której autor uzupełnił wstępnie zarysowane problemy, ich przedstawienie uszczegółowił, a przyczyny pogrupował. Wcześniejsza wersja zawierała sześć wyróżnionych typów zagrożeń, z niewielkim, krótkim ich omówieniem. Znalazły się tu takie przyczyny zniszczeń tkanki ogrodowej jak działanie czasu, brak opieki konserwatorskiej, zmiany warunków naturalnych, zmiany kierunków artystycznych, wadliwa gospodarka oraz klęski losowe (układ zagrożeń cytuję za Majdeckim). W drugiej publikacji lista zagrożeń została znacząco rozszerzona do dwudziestu dwóch pozycji. Istotne jest to, iż przyczyny te zostały podzielone na trzy główne zbiory, podział oparto częściowo na kryterium lokalizacji ich źródła, a zatem podzielono je na: zewnętrzne i wewnętrzne, oraz wyróżniono przyczyny o charakterze ogólnym (niepodlegające powyżej wskazanemu kryterium).

Wykaz przyczyn ogólnych, czyli tych, których występowanie jest niezależne od czasu i miejsca (mogą zdarzyć się nieoczekiwanie, najczęściej niezależnie od działań ludzkich), został poszerzony w niewielkim stopniu. Do wcześniej już wymienionych, takich jak destrukcyjne działanie czasu na roślinną substancję zabytkową¹ oraz parkowe elementy architektoniczno-budowlane, klęski losowe spowodowane działaniem żywiołów oraz wojen, zmiany kierunków artystycznych², dodano tu zupełnie nowe zagrożenie – „rozwój teorii konserwatorskiej”. W istocie rzeczy nie jest to dostatecznie jednoznaczne postawienie problemu, bo przecież to nie sam postęp w rozwoju teorii i praktyk konserwatorskich jest zagrożeniem, choć niewątpliwie ewolucja działań konserwatorskich i metod ochrony zabytków bywały,

¹ Dotyczy to przede wszystkim naturalnego procesu przemijania, wzrostu, dojrzewania i obumierania, charakteryzującego wszystkie żywe organizmy i związaną z tym sukcesję.

² Zmiany te przede wszystkim dotyczą panujących i zmieniających się mód, a przez to pojawiających się zagrożeń dla obiektów starszych, które wydawać się mogą w danym momencie nieatrakcyjne ze względu na ich „staromodny” charakter. Jest to problem pojawiający się również w kontekście obowiązującego ustawodawstwa, zgodnie bowiem z zapisem Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymaga się odpowiednio dużego dystansu czasowego (uznania za dzieło minionej epoki), by móc uznać obiekt za zabytkowy, a tym samym objąć go prawną ochroną.

zwłaszcza dawniej, przyczyną wielu zniszczeń i strat (przede wszystkim w sytuacjach nawarstwień stylistycznych restaurowanych obiektów zabytkowych), ale – wręcz przeciwnie – to właśnie braki znajomości teorii i podstaw działań konserwatorskich stanowiły i stanowią zasadnicze zagrożenie.

W kolejnej grupie zagrożeń znalazły się przyczyny określone jako zewnętrzne, czyli takie, których źródło znajduje się poza granicami obiektu zabytkowego. Majdecki widział tego rodzaju zagrożenia zwłaszcza w przemysłowym skażeniu środowiska na wielką skalę³ oraz w zmianach zachodzących w sposobie użytkowania terenów. Podkreślał znaczenie przede wszystkim tych zmian, które wpływają na utratę walorów krajobrazowych terenów sąsiadujących z zabytkowymi założeniami, a przez to (bezpośrednio lub pośrednio) na zamknięcie dawnych otwarć i utratę powiązań widokowych. Podkreślał również negatywny wpływ wprowadzenia elementów dysharmonijnych w przestrzeń historycznych panoram oraz powiązań widokowych, niedostosowanych formą, skalą czy też funkcją do dawnego, historycznego sposobu ich zagospodarowania⁴ (il. 1).

Ostatnia grupa zagrożeń dla wartości zabytkowych parków i ogrodów to zagrożenia, których źródło jest umiejscowione w jego granicach, dlatego określono je jako przyczyny wewnętrzne. Jest to bardzo szeroka grupa czynników prowadzących do niszczenia ogrodów. Wyróżniono tu dwanaście przyczyn, to jest ponad połowę przez autora wymienionych. Należy zauważyć, iż jest to grupa z wyraźnie zarysowującym się wewnętrznym podziałem na przyczyny, których źródło tkwi w błędach na poziomie decyzyjno-projektowym, oraz na przyczyny wynikające z niewłaściwego sposobu użytkowania terenu. W pierwszej podgrupie znajdują się wady realizacyjne (dobór materiałów nieodpowiedni do warunków siedliskowych), nadmierna intensywność użytkowania, wadliwa gospodarka (błędne decyzje przy wyborze nowych funkcji adaptowanego obiektu czy gospodarka o charakterze rabunkowym), wtórne podziały własności (różni użytkownicy, sztuczne podziały przestrzenne i funkcjonalne dawnej jednostki przestrzennej). W drugiej podgrupie wymienił należy te, które wynikają z niewłaściwej pielęgnacji i konserwacji obiektu – brak opieki konserwatorskiej (brak odpowiednich zabiegów pielęgnacyjnych, które podtrzymują sztuczną, trwającą tylko dzięki ludzkiej interwencji, kompozycję roślinną), zanieczyszczenia wód i gleby, zmiany warunków glebowych i stosunków wodnych, niewłaściwa eksploatacja terenu w otoczeniu drzew, zagrożenia biotyczne i szkody erozyjne.

Nadrzędność wartości materialnych nad walorami i aspektami artystycznymi czy – szerzej – kulturowymi, prowadzi zazwyczaj do rabunkowej gospodarki i dostosowywania obiektu do nowych funkcji bez względu na fizyczne możliwości ich realizacji (bez poszanowania zachowanej substancji zabytkowej czy specyfiki obiektu). Brak świadomości i wrażliwości społecznej, niedomogi edukacji oraz ekonomiczne – brak funduszy na utrzymanie zabytkowych obiektów, a czasem nawet świadome działania, aby świadectwo minionej epoki o innych

³ Znajdziemy tu takie elementy, zagrażające wartościom zabytkowych obiektów parkowych, jak skażenia powietrza, zanieczyszczenia wód oraz niedomogi gospodarki wodnej, a przede wszystkim spadek poziomu wód gruntowych (Majdecki 1993). W porównaniu z wcześniejszym opracowaniem (Majdecki 1978) widać tu, że poza zmianami warunków naturalnych, pozostałych zagrożeń autor wcześniej nie widział.

⁴ Problem ten został ujęty w kolejnych trzech punktach: wpływ działalności gospodarczej (zmiany przeznaczenia gruntów rolnych dla ich nierolnego, a zwłaszcza przemysłowego wykorzystania), rozwój infrastruktury komunalnej, warunki miejscowego zagospodarowania przestrzennego – zmiany przyrodnicze, zmiany kontekstu krajobrazowego, niedostosowanie skali nowych obiektów (Majdecki 1993).

niż obowiązujące w epoce późniejszej wartościach społeczno-politycznych zatrzeć, wymazać z pamięci – są to najczęstsze przyczyny degradacji zabytkowych obiektów tamtych czasów.

3. Współczesne zagrożenia i ich przyczyny

Od czasu ukazania się *Ochrony i konserwacji zabytkowych założeń ogrodowych* minęło 20 lat. W tym czasie wiele zmieniło się w naszym otoczeniu, zmienił się ustrój polityczny, a co za tym idzie – uwarunkowania prawne i realia gospodarczo-ekonomiczne. Pojawiły się niestety również nowe rodzaje zagrożeń dla zabytkowej zieleni. Wśród już wcześniej zidentyfikowanych zagrożeń, rozkład akcentów czy intensywność ich występowania, a także waga – również uległy zmianom. Przyczyny „ogólne”, ze względu na swój niezmienny charakter, pozostają aktualne, natomiast, tak jak zmieniają się realia społeczno-ekonomiczne, zmienia się też zakres zagrożeń z grupy „kulturowo-gospodarczych”. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że odnosząc się do ich systematyzacji, opracowanej przez Majdeckiego, proponuję wyłączenie z grupy zagrożeń ogólnych tych, które wynikają ze zmian kierunków artystycznych oraz braku poszanowania norm i zasad konserwatorskich, łączą się one bowiem bezpośrednio z przemianami kulturowo-społecznymi.

Obecnie jednym z poważniejszych zagrożeń dla parków i ogrodów, w tym zwłaszcza dla obiektów zabytkowych, które ze względu na swoją specyfikę są bardziej wrażliwe niż ich współczesne odpowiedniki, są błędy w finansowaniu prac konserwatorskich i pielęgnacyjnych. Pomyłki i niedociągnięcia pojawiają się na każdym etapie prowadzenia prac, poczynając od etapu przygotowawczego⁵, który często sprowadza się do pobieżnej analizy powszechnie znanych materiałów źródłowych, które nierzadko trudno nazwać badaniami konserwatorskimi⁶. Przy czym zła jakość przygotowanego materiału dla analiz i prac projektowych może mieć u podstawy kilka przyczyn – brak znajomości specyfiki prac, co najczęściej związane jest z niskim poziomem stosownego wykształcenia lub/i doświadczenia zawodowego, brak środków finansowych, pozwalających na rzetelną kwerendę materiałów źródłowych, czy ograniczony czas na ich realizację. Wszystkie powyższe czynniki wynikają często w sposób bezpośredni z przyjętego trybu wyboru wykonawcy prac projektowych –

⁵ Podstawy teoretyczne prawidłowego postępowania konserwatorskiego wynikają m.in. z obowiązujących aktów prawnych (w sposób szczególny z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. wraz z późn. zm.) oraz przyjętych dokumentów o randze międzynarodowej (Międzynarodowa Karta Ogrodów Historycznych – tzw. Karta Florencka). Dokumenty te określają m.in. zakres niezbędnych działań i kolejność postępowania przy podejmowaniu prac konserwatorskich. Niestety, w praktyce dosyć często już na etapie wstępnym – formułowania zaleceń konserwatorskich – mamy do czynienia z niewystarczającym rozpoznaniem obiektu, co w konsekwencji prowadzić może do niedopuszczalnych dla obiektów zabytkowych kreacji pseudohistorycznych, a tym samym do „zakłamywania” historii i utraty prawdziwych wartości obiektu (szerzej przedstawia problem Stachańczyk 2010).

⁶ Badania konserwatorskie rozumiane jako: „gromadzenie pełnej wiedzy o obiekcie przy pomocy warsztatu badawczego nauk humanistycznych, przyrodniczych, technicznych oraz specjalistycznych metod konserwatorskich, z preferencją dla metod nieniszczących. Badania mają na celu identyfikację obiektu, rozpoznanie historii, funkcji, dokonanie analizy formalnej i stylistycznej, rozpoznanie symboliki, znaczenia i wartości (przeszłych i obecnych), rozpoznanie i udokumentowanie budowy technicznej, użytych materiałów i zastosowanych technologii, ewentualnych przekształceń i nawarstwień, określenie stanu zachowania i sformułowanie diagnozy konserwatorskiej” (Rouba 2008).

przetargów, a tu w sposób szczególny – z powszechnej dominacji jednego kryterium: minimalizacji kosztów. Kolejnym skutkiem obowiązującego trybu przetargowego jest powszechna rezygnacja lub znaczące ograniczenie nadzoru autorskiego nad realizacją projektu. Nadal popełniane są różnego rodzaju błędy projektowe, które równie często wynikają ze złych decyzji o kierunku adaptacji zabytku, zagrażających autentyczności oraz szeroko pojętej integralności zabytku (estetycznej i technicznej), jak i z chęci nadmiernego, nieprzystającego do charakteru miejsca jego przyozdobienia, np. przez wprowadzanie upiększeń w formie pokrojowych i różnobarwnych form odmianowych drzew i krzewów⁷. Dobre adaptacje z umiarem wykorzystują elementy modernizacji w trosce o zachowanie zabytkowej substancji. Nowa funkcja zabytku musi uwzględniać jego charakter, cechy materiałów, właściwości całej struktury, zachowywać najważniejsze cechy (istotę) decydujące o indywidualności, niepowtarzalności i stanowiące o jego wartości. Do błędów projektowych należy również zaliczyć odchodzenie od tradycji historycznych w zakresie doborów materiałowych, w tym roślinnych. Takie postępowanie stoi w oczywistej sprzeczności z obowiązującymi zasadami postępowania konserwatorskiego.

Kolejnym zagrożeniem związanym ze sposobem finansowania jest wyznaczony przez instytucje finansujące termin wykonywania prac lub/i czas realizacji projektu. Dodatkowe fundusze, pozyskiwane przez samorządy lub indywidualnych inwestorów (najczęściej w ramach funduszy unijnych), są niewątpliwie wielką szansą dla każdego obiektu, ale mogą również stać się dla nich drogą ku destrukcji, zagrożeniem ich autentyczności. Warunki, jakie inwestor musi spełnić – w tym czas ich całkowitego wykorzystania, nie uwzględniają bowiem potrzeby ich etapowania. Należy pamiętać, że „rewaloryzacja nie jest inwestycją jednosezonową (...), musi trwać kilka lat. Jest procesem, a nie jednorazowym aktem” (Stachańczyk 2010). Najbardziej znanym przykładem z ostatnich lat, gdzie popełniono tego typu błąd, była realizacja projektu rewaloryzacji Ogrodu Krasińskich w Warszawie, przy której, mimo wcześniejszych założeń o etapowaniu prac, na skutek finansowej presji podjęto decyzję o jednoaktowej odnowie parku. Pośpiech w realizacji nie pomógł ani w odbiorze społecznym tych prac, ani w fachowej ocenie wartości poszczególnych jego elementów. Warto tu wspomnieć o zignorowaniu innych niż roślinne wartości przyrodniczych parku oraz braku rzetelnego rozpoznania wartości rosnących tam drzew i krzewów. Podobnie, wieloetapowo, powinno wykonywać się wycinkę w starych, zaniedbanych parkach. Często w imię oczyszczenia terenu z samosiewów przegęszczających park proponuje się jednorazowe wycięcie wielkiej liczby rosnących drzew⁸.

⁷ Przykład tego typu postępowania opisuje m.in. K. Rostański, przywołując projekt rewaloryzacji otoczenia zameczku myśliwskiego w Promnicach, gdzie do obiektu o charakterze leśnej siedziby myśliwskiej, adaptowanej na hotel, niesłusznie wprowadzono wiele kwitnących krzewów i żywopłotów (Rostański 1998).

⁸ Jednym z takich przykładów może być adaptowany na cele parku publicznego teren w Łowiczu. W granicach obecnego Parku Błonie w 2008 r. roślo 1144 drzew, z czego projektanci przewidywali jednorazową wycinkę niemal połowy drzewostanu (486 sztuk). Zgodnie z komentarzem do wcześniejszego projektu gospodarki drzewostanem, takie postępowanie mogłoby mieć negatywne skutki dla pozostawionych drzew i krzewów (poza skutkami społecznymi i psychologicznymi): „należy pamiętać, że usuwanie drzew z terenu parku winno odbywać się sukcesywnie w ciągu kilku lat. Za takim rozwiązaniem przemawiają głównie względy przyrodnicze. Nagłe i radykalne odsłonięcie drzew, które pozostaną na terenie może doprowadzić do wielu zaburzeń w ich wroście, wliczając w to przesychnięcie i pojawianie się ran oparzelinowych na pniach” (Borowski 2008).

Innym zagrożeniem, przede wszystkim dla warstwy roślinnej parków, są źle prowadzone prace pielęgnacyjne oraz błędy realizacyjno-wykonawcze, popełniane w trakcie prac konserwatorskich. Dawniej najczęstszym zagrożeniem dla wartości parku było całkowite zaniechanie prac pielęgnacyjnych (ze względu na brak środków finansowych), co skutkowało powolnym zacieraniem kompozycji parku oraz zniekształceniami jego elementów. Obecnie znacznie częściej możemy obserwować efekty źle prowadzonej pielęgnacji roślin, co skutkuje ich deformacją, a w skrajnych sytuacjach obumieraniem, zwłaszcza w przypadku starych drzew. Jednym z przykładów, gdzie popełniono tego typu błędy, jest Park w Żelazowej Woli. Od czasu przeprowadzenia na jego terenie w latach 2008-2010 kompleksowych prac konserwatorskich, obserwujemy stopniowe zamieranie starych drzew⁹. W tym przypadku zagrożeniem dla zabytkowego parku okazały się niewłaściwie prowadzone prace realizacyjne (brak wyobraźni, wiedzy, być może również próba oszczędności), które spowodowały zamieranie i późniejszą utratę cennych drzew i to w parku, który pełnił niegdyś rolę arboretum (il. 2).

Na terenach zabytkowych parków, gdzie głównym elementem kompozycji roślinnej są wiekowe drzewa, nadal częstą przyczyną pogarszania się ich stanu zdrowotnego są prace modernizacyjne, w tym często przebudowa układu komunikacyjnego (zmiany i uzupełnienia sieci dróg i parkingów, wymiana ich nawierzchni) oraz modernizacje infrastruktury parkowej (uzupełnianie i zakładanie oświetlenia parku, budowa instalacji nawadniających). Próby podniesienia komfortu użytkownika oraz zwiększenia dostępności obiektu, nieprzemyślane czy źle przeprowadzone, często prowadzą do niszczenia systemu korzeniowego drzew i są przyczyną obumierania roślin¹⁰.

Rozwój infrastruktury drogowej bywa również przyczyną niszczenia innych zabytkowych elementów krajobrazu, jakimi są aleje. W imię dbałości o bezpieczeństwo użytkowników dróg nader często wycina się piękne aleje, ponadczasowe znaki kultury i ducha miejsca.

„Przez dziesięciolecia zagrożeniem dla rezydencji, towarzyszących im parków i ogrodów oraz zabudowań folwarcznych była stagnacja, zaniedbanie i brak środków na remonty i inwestycje. W toku lat 90. XX w. okazało się, że równie niebezpieczny może być żywiolowy rozwój gospodarczy w otoczeniu zabytków, rozumiany jako ogromna presja inwestycyjna na ich wartości, dająca szansę na ich wzmocnienie lub niosąca nową falę zagrożeń o dynamicznej

⁹ W 2013 r., w celu wskazania przyczyn pogarszania się stanu drzew, Narodowy Instytut Fryderyka Chopina (obecny użytkownik parku) zlecił wykonanie ekspertyzy. Na podstawie wstępnych obserwacji i analiz wykluczono wiele przyczyn zamierania drzew, w tym występowanie chorób grzybowych i bakteryjnych, choroby fizjologiczne czy obniżenie wód gruntowych. Dalsze obserwacje wskazywały, że przyczyn należy poszukiwać w zmianach fizycznych właściwości gleb, a zwłaszcza podwyższeniu poziomu gruntu (od kilkunastu do 70 cm), przy użyciu materiału o dużej spoiwości (gęstości), oraz w znacznym podwyższeniu wilgotności gleby (zastosowanie instalacji nawadniających teren): „Za wnioskiem, który jako przyczynę zamierania drzew, wskazuje nawiezenie warstwy materiału ilastego, przemawia też spostrzeżenie dotyczące gatunków, których nie dotknęło zamieranie. Drzewa łęgowe, takie jak skrzydłorzech kaukaski (*Pterocarya fraxinifolia*) czy metasekwoja chińska (*Metasequoia glyptostroboides*), choć rosną w parku na tym samym obszarze co zamierające dęby i świerki, nie wykazują wyraźnych oznak osłabienia. Oba te gatunki, choć pochodzą z zupełnie innych rejonów geograficznych, przystosowane są do okresowego pokrycia wierzchniej warstwy gleb przez namuły rzeczne” (Borowski 2013). Wstępna diagnoza dotycząca przyczyn zamierania drzew w parku w Żelazowej Woli została potwierdzona przez szczegółowe badania gleby.

¹⁰ Patrz również: B. Fortuna-Antoszkiewicz, J. Łukaszkiwicz, *Wybrane aspekty oddziaływania prac technicznych na kondycję drzew w parkach zabytkowych*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, nr 60, Warszawa 2012, s. 77-83.

charakterystyce” (Jaskanis, Szpanowski 2008). Efektem tego zjawiska może być niszczenie otoczenia zabytkowego zespołu, często dawnej integralnej jego części, a dzisiaj, w wyniku wojennych przywłaszczeń oraz podziałów własności, terenów znajdujących się jednocześnie w wielu różnych rękach. Nietrudno wówczas o konflikt interesów – „konflikt pomiędzy dobrem publicznym a dążeniem licznych grup własnego interesu” (Jaskanis, Szpanowski 2008). Parki, ogrody i zieleńce, znajdujące się w centrach miast jako ostoje naturalnego środowiska, są zdominowane przez elementy tkanki urbanistycznej i podlegają bardzo silnej presji budowlanej (urbanistycznej). Często są to tereny niezwykle atrakcyjne dla zabudowy. W sytuacji, gdy są one uznane prawnie za zabytkowe, w naszych realiach rzadko stają się obiektem zainteresowania deweloperów. Znacznie częściej, w ramach tzw. rewitalizacji i modernizacji, przekształcane są w parki bardzo intensywnie zagospodarowane, o przeinwestowanych, nadmiernie rozbudowanych funkcjach (najczęściej są to place zabaw i kawiarnie). Jest to jednak również przejaw presji urbanistycznej. Nie bez znaczenia jest status prawny terenu. Znacznie częściej do naruszania istotnych wartości parku dochodzi wszak w przypadku własności prywatnej, znacznie rzadziej zaś, gdy teren jest własnością publiczną¹¹. Inaczej wygląda sytuacja, gdy objęte ochroną są „jedynie” pojedyncze drzewa, wówczas bardzo często spotykamy się z „literalnym” podejściem do ochrony obiektu-drzewa, czego przejawem jest projektowanie budynków tuż obok, a czasem wręcz otaczających, zabytkowe drzewa, z zachowaniem jedynie minimalnego dystansu, co stanowi oczywiście zagrożenie dla życia i wzrostu drzewa.

Zupełnie innym problemem jest „nadmiar” opieki prawnej – nakładanie się na jednym obszarze różnych form ochrony, które dotyczą zarówno wartości przyrodniczych, jak i kulturowych. Taka sytuacja prowadzi z reguły do konfliktu interesów. Park to dzieło kultury, którego trwanie warunkowane jest systematyczną pielęgnacją, utrzymującą rośliny i ich kompozycje w zamierzonej skali i porządku – tak postrzegają park osoby obejmujące go ochroną z mocy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Celem ochrony przyrody jest natomiast utrzymanie lub przywracanie równowagi przyrodniczej, a czasem wręcz przyzwolenie na bieg naturalnej sukcesji. To dwa skrajne stanowiska, które trudno pogodzić. Na terenie samej tylko Warszawy mamy kilka tego typu obiektów – Park w Morysinie¹² i Park Natoliński¹³ to najbardziej wyraziste i najlepiej znane tego przykłady (il. 3). Największym

¹¹ Przyczyny takiego stanu są różne, ale jedną z poważniejszych jest nadinterpretacja prawa własności, która prowadzi do realizacji autorskich „kreacji” prywatnych inwestorów, wyrażających ich własne ambicje i gusta, które nie zawsze idą w parze z przyjętymi zasadami i teoriami konserwatorskimi.

¹² Park w Morysinie został wpisany do Rejestru Zabytków w 1973 R. (nr rej. 6401), w 1994 r. włączono go w granice Pomnika Historii (Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii Warszawy – historyczny zespół miasta z traktem królewskim i Wilanowem; Monitor Polski, 1994, Nr 50, poz. 423), a dwa lata później, w 1996 r. (Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 14 czerwca 1996 r.; Monitor Polski, 1996, Nr 42, poz. 409), uznano Park za rezerwat przyrody, powołany w celu „zachowania ze względów naukowych, dydaktycznych i historycznych fragmentu doliny rzeki Wisły wraz z zachowaną resztką lasów łągowych z licznymi drzewami pomnikowymi oraz bogatą fauną i florą”. Od lat trwają rozmowy i konsultacje pomiędzy RDOŚ a Muzeum Pałacu Jana III Sobieskiego nad Planem Ochrony Rezerwatu Morysin, który to może stać się rozwiązaniem tego problemu. Niestety, rozmowy te nadal są bezowocne.

¹³ Wschodnia część Parku Natolińskiego, pod nazwą Las Natoliński, została uznana za rezerwat przyrody w 1991 r. (Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 9 października 1991 r., Nr 38, poz. 273), a od 1965 r. chroniony jest jako zabytek dzięki wpisowi do Rejestru Zabytków (nr rej. 647/1-647/12 z 01.07.1965 r.).

problemem jest utrzymanie zabytkowych obiektów na terenie utworzonych rezerwatów przyrody, ich udostępnianie społeczeństwu oraz zapobieżenie całkowitej utracie elementów kompozycji parkowej (Szpanowski 2006).

Konflikt pomiędzy ochroną wartości przyrodniczych i kulturowych może wystąpić również w przypadku, gdy podejmowane są próby przywrócenia historycznych otwarć i powiązań widokowych. Przedmiotem sporu stają się wówczas drzewa, często znaczących rozmiarów samosiewy.

4. Podsumowanie

Analizując występujące współcześnie zagrożenia dla wartości parków zabytkowych, należy zauważyć wyraźnie zarysowujące się nowe problemy związane przede wszystkim z finansowaniem prac konserwatorskich, presją urbanizacyjną, dość dużą swobodą decyzyjną prywatnych inwestorów w zakresie przyjętych rozwiązań projektowych, brakiem wrażliwości użytkowników parków oraz wypieraniem stosowania wiedzy i zasad konserwatorskich przez źle pojmowane zasady ekonomii. Okazuje się, że zarówno braki środków finansowych, jak i ich nadmiar mogą być zagrożeniem dla prawidłowej egzystencji parku, a nadmiernie rozwinięte poczucie prawa własności może spowodować zagrożenie dla ich historycznych wartości. Podobnie „nadmiar ochrony” może prowadzić do konfliktów interesów i ze względu na różne cele oraz priorytety różnych form ochrony, ustanowionej dla tego samego obszaru, stać się źródłem zagrożenia dla zabytku. W chwili obecnej są to kluczowe problemy, z jakimi przyszło nam się mierzyć, istotne o tyle, że – jako nowe i nie w pełni rozpoznawalne zagrożenia – nie doczekały jeszcze skutecznych zasad ich przeciwdziałania – kontrposunięć.